

Ана СТОЛИЋ*
Историјски институт
Београд

**НАШЕ ЖЕНЕ
ИНТЕРВЈУИ И СЕЋАЊА
ДОБРИЛЕ ГЛАВИНИЋ КНЕЗ-МИЛОЈКОВИЋ**

Анстракт: Рад представља критичко издање рукописа изабраних интервјуа и сећања Добриле Главинић Кнез-Милојковић на Милку Вуловић, Делфу Иванић и Магу Магазиновић. Реч је о личностима које су дале велики допринос женском грађанском покрету у Србији почетком 20. века. Одабране су међу 155 жена с којима је Добрила Главинић разговарала или о којима је писала зато што њихово учешће у раду хуманитарних удружења, патриотски и феминистички ангажман, као и професионално деловање пре и током епохе ратова 1912–1918. године, означава парадигму женског активизма у Србији. На основу начина на који је ауторка конципирала записе може се стећи увид у систем вредновања женских доприноса српском и југословенском друштву, али и у њен став према правној, друштвеној и политичкој еманципацији жена.

Кључне речи: Добрила Главинић Кнез-Милојковић, Милка Вуловић, Делфа Иванић, Мага Магазиновић, женски грађански покрет, женска историја

Abstract: The paper presents a critical edition of the manuscript of Dobrila Glavinić Knez-Milojković's selected interviews and her recollections of Milka Vulović, Delfa Ivanić and Maga Magazinović. These persons gave a strong contribution to the women's civil movement in Serbia in the early 20th century. They were selected among 155 women with whom Dobrila Glavinić talked to or wrote about because their participation in humanitarian associations, their patriotic and feminist engagement and professional efforts before and during the 1912–1918 wars represent the paradigm of female activism in Serbia. The way in which the author organised her writing gives insight into the system of valuation of women's contributions to Serbian and Yugoslav society, and her attitude towards the legal, social and political emancipation of women.

Keywords: Dobrila Glavinić Knez-Milojković, Milka Vulović, Delfa Ivanić, Maga Magazinović, women's civil movement, female history.

* ana.stolic13@gmail.com

Фонд породице Главинић, највећи породични фонд Историјског архива Београда, садржи рукопис Добриле Главинић Кнез-Милојковић под називом *Наше жене*.¹ У четири свеске сабрани су интервјуи, биографије, фотографије, радови и сећања на 155 жена које су према ауторкином мишљењу имале значајну улогу у хуманитарном раду и политичком активизму на пољу борбе за права жена у Кнежевини/Краљевини Србији и међуратној Југославији. У првој свесци су представљене Српкиње и жене из других делова нове југословенске државе, у другој и трећој странкиње чије је деловање оставило трага на овим просторима током Првог светског рата и непосредно после њега, а у четвртој свесци налазе се записи о Ксенији Атанасијевић и Милени Павловић Барили која је била и рођака породице Главинић. Осим тога, Добрила Главинић је ауторка рукописа *Наше и стране добровољне болничарке у ратовима за ослобођење*.² У Фонду се налазе и документа везана за књижевницу Јелену Димитријевић, њену рођаку.

Добрила Главинић Кнез-Милојковић (1900–1987) рођена је у Београду у породици Кнез-Милојковић. Мајка Косара потиче из београдске породице Костић. Породично порекло по оцу Добросаву Кнез-Милојковићу, првом српском државном хемичару и аутору српске фармакопеје, везано је за нахијског кнеза и судију кнез Милојка из Алексинца. Основну школу завршила је у Београду а гимназију у Швајцарској. Студирала је у Луцерну на Социјалној женској школи, учила је музику и сликање. По повратку у Београд удала се за архитекту Милана Главинића (1891–1968), сина Косте Главинића, професора Велике школе, министра народне привреде и председника београдске општине. Студије архитектуре, историје уметности и филозофије које је Милан Главинић похађао у Берлину, Дрездену и Фрајбургу прекинуте су током балканских ратова и Првог светског рата када је ступио у Ђачку чету у Скопљу. После преласка преко Албаније неко време је радио у читаоници Британског музеја у Лондону. Докторат филозофије одбранио је у Фрајбургу 1920. године. Био је професор, народни посланик и обављао је различите послове у државној управи.³

Добрила и Милан Главинић развили су врло интензивне везе с личностима из културног и друштвеног живота у земљи и иностранству.

¹ Историјски архив Београда (ИАБ), Фонд Главинић 1119, К 50 3.2.7.

² ИАБ, Фонд Главинић 1119, К 49 3.2.4. Добрила Главинић Кнез-Милојковић, „Наше и стране добровољне болничарке у ратовима за ослобођење”, прир. Ана Стјеља, *Наша прошлост* 16 (2015) 209–216.

³ Олга Латинчић, „Др Милан Главинић (Београд 1891 – Београд 1968), архитект, прилози за биографију”, *Наслеђе XVII* (2016) 73–73, (Приступљено 21. 2. 2023); Виолета Обреновић, „Главинић Милан Д. К.”, у: *Српски биографски речник* 2, В–Г, Нови Сад 2006, 692.

Она се посветила раду у хуманитарним и добротворним женским организацијама. Била је чланица, потом секретар *Одбора госпођа кнегиња Љубица* и његова последња председница.⁴ Пред окупацију Србије у Првом светском рату склонила је део грађе везане за рад *Одбора* (преписку, извештаје, фотографије, плакете) иако су друга женска удружења уништила своје архиве.⁵ Основала је пододбор *Кнегиња Љубица* у Алексинцу. Њеним залагањем и добротворним прилозима обновљене су цркве на Косову: Св. Јована Претече у Самодрежи и Св. Арханђела Михаила у Штимљу. После Првог светског рата Добрила Главинић је учествовала у раду многих женских удружења. Била је секретар и потпредседница хуманитарне секције *Југословенског женског савеза*, потпредседница *Одбора девојака за васпитање и заштиту деце*, редовна чланица *Женског друштва* од 1926. године, *Лиге жена за мир и слободу* од 1931. године, чланица управе *Материнског удружења* и *Једноте словенске жене*. Учествовала је у раду друштва *Просвета*, *Југословенска матица*, *Соколског друштва Матица* у Београду итд.

Друге области њеног рада су новинарство и публицистика. Сарађивала је у многим дневним листовима и часописима: *Правда*, *Време*, *Илустроване новине*. Објављивала је текстове у часописима *Жена и свет* и *Женски свет*. Уређивала је часопис *Време* од 1930. до 1941. године. Бавила се фотографијом и њеном заслугом је у Историјском архиву Београда похрањен велики број фотографија јавних личности и догађаја из времена између два рата. За своје доприносе друштву и култури одликована је Орденом Светог Саве IV реда и почасном дипломом Удружења официра Корпуса Руске царске војске и Морнарице у Краљевини Југославији.⁶

Радећи на рукопису *Наше жене* Добрила Главинић је уствари сачинила својеврстан биографски речник личности које су се истакле на плану женског активизма од краја 19. века до почетка Другог светског рата. Реч је о представницама женског грађанског покрета. Међу њима нема припадница радничког покрета и социјалдемократске односно, комунистичке партије, осим неколико жена које супровремено имале додира с политичком левицом. До Првог светског рата најпознатија међу њима била је Мага Магазиновић која је себе у првој деценији 20.

⁴ *Одбор госпођа кнегиња Љубица* основан је у Београду 1899. године у циљу пружања помоћи српском народу на Косову и Метохији и у Македонији, тајним каналима, преко цркава и манастира. Помоћ је пружана и црквама у Солуну, Дубровнику, манастиру Крушедол и др.

⁵ Грађа је сачувана у Фонду Главинић, Историјски архив Београда. Ј. Милановић, нав. дело, 33.

⁶ Ана Стјеља, нав. дело, 215.

века сврстала у социјалисткиње.⁷ О личностима које су деловале пре почетка Великог рата, Добрила Главинић писала је углавном на основу сећања (Зорка Влајић, Нака Спасић, Станка Лозанић, Јелена Мутавцић, Милева Несторовић, Даринка Николић, Савка Панић и др.). У време њеног активног рада у међуратном периоду у биографије жена често су уметани и делови разговора које је Главинић водила са представницама женских удружења (Лепосава Петковић, Олга Кернић Пелеш, Љубица Аранђеловић, Ружа Хелих, Фрања Тавчар, Јулка Бајлони и др.). Ова околност чини рукопис Добриле Главинић вредним историјским извором.

Ауторка рукописа *Наше жене* покушала је да кроз биографије састави и свеобухватну мапу женског деловања у Краљевини Србији а потом Краљевини СХС (Југославији). На основу овога може се стећи увид у промене на плану њиховог ангажовања а посредно и у друштвене и политичке промене. Почети хуманитарне делатности *Женског друштва* у време Српско-турских ратова 1876–1878. и брига за рањене и пострадале у рату у мирнодопско време проширени су на различите видове социјалног деловања и старања (Радничка школа, Пазар, Ћачка трпеза, Дом старица). Оснивање нових женских удружења почетком 20. века било је у вези са спољнополитичким и друштвеним процесима (*Одбор госпођа кнегиња Љубица, Коло српских сестара*). Она имају хумантарни карактер, али делују у другачијем политичком контексту (Мајски преврат 1903, Анексија Босне и Херцеговине 1908, балкански ратови). Организовањем *Српског народног женског савеза* 1906. године у јавни дискурс се постепено уводи питање неравноправног приватноправног, друштвеног и политичког положаја жена (или неких група жена) и постављају се захтеви за промену.

Добрила Главинић је првенствено тежила да њен рукопис буде сачињен на основу објективних параметара женских доприноса на пољу хуманитарног и националног рада, али и феминизма. Њена опредељења била су умерено еманципаторска. Залагала се за образовање жена, али није била присталица феминистичких захтева за стицање политичких права. У овом раду приређене су биографије и разговори које је Добрила Главинић саставила и водила с Милком Вуловић, Делфом Иванић и Магом Магазиновић. Одабране су због тога што је реч о личностима које су се истицале својом хуманитарном, еманципаторском и професионалном делатношћу. Међутим, њихова виђења места и улоге жена у српском друштву и путева да се њихов положај побољша и унапреди веома су се разликовали. Милка Вуловић (1853–1929) била је изузетно активна чланица прве управе *Женског друштва* 1875. године, добровољна болничарка у

⁷ Maga Magazinović, *Moj život*, prir. Šantić Jelena, Beograd 2000, 174.

ратовима 1876–1878. и чланица Литерарног одбора часописа *Домаћица*. Један је од оснивача и председница *Одбора госпођа кнегиња Љубица*. Као потпредседница веома је утицала на политику *Српског народног женског савеза*, пре свега према међународном женском покрету. Била је ауторка реферата представница *Српског савеза* Ани Христић⁸ и Драге Симић Хулквист⁹ на конгресима *Међународне алијансе за право гласа жена* (International Alliance for Women's Suffrage) у Лондону 1909. године и Стокхолму 1911. године.¹⁰ Током окупације Србије у Првом светском рату водила је међународну преписку у вези с организацијом женског Мирног конгреса у Хагу 1915. године на коме Србија није учествовала. Милка Вуловић је заступала идеју о постепеној еманципацији жена кроз образовање и културу и није се залагала за политичка права жена.

Захваљујући *Успоменама* вишеслојно деловање Делфе Иванић (1881–1971) омогућава увид у различите идејне и активистичке фазе ове представнице женског покрета у Србији и потом у Југославији.¹¹ Њена сећања, предавања и текстови у штампи представљају важан историјски извор за друштвену и културну историју Србије и међуратне Југославије. Основала је, са Надеждом Петровић, *Коло српских сестара* 1903. године, била је његова потпредседница и организатор слања помоћи српском народу у Османском царству. *Коло* је било прво женско удружење које је имало елементе политичке организације. Његово гласило, календар *Вардар*, који је Делфа уређивала с мужем Иваном Иванићем,¹² било је пропагандни канал политике српске владе. У балканским и у Првом

⁸ Ани Христић (1885–1977) била је унука Николе Христића, кћерка пуковника Љубомира Христића и Иркиње Елизабет Беси Христић. Студирала је на Оксфорду, у време Балканских ратова извештавала је за *Дејли прес* а 1914. била је преводилац и болничарка у Енглеској и Шкотској мисији у Србији. Заједно с мајком подржала је оснивање *Српског потpornoг фонда* у Лондону 1914. Опширније: Slavica Popović Filipović, *Hrabrost između redova. Ani Hristić u Srbiji i vreme odvažnih*, Beograd 2015.

⁹ Драга Симић Хулквист, бивша наставница Више женске школе, чланица *Женског друштва*, почасна чланица *Српског народног женског савеза*, удата у Шведској (Норкепинг). Осим конгреса *Међународне алијансе* и *Међународног женског савета* у Стокхолму 1911. на којима је била делегат, одржала је и предавање о Србији и Српкињама у Норкепингу.

¹⁰ Ана Столић, „Између национализма и интернационализма. Српкиње на конгресима организација Међународног женског покрета до Првог светског рата”, *Историјски часопис* LXVII (2018) 328.

¹¹ Делфа Иванић, *Успомене*, прир. Јасмина Милановић, Београд 2012; Јасмина Милановић, *Делфа Иванић – заборављене Успомене*, Београд 2016.

¹² Иван Иванић (1867–1935) национални и културни радник, конзуларни чиновник у Приштини, Битољу, Истанбулу и Скопљу где је 1901. постављен за вицеконзула. Потом је био на челу Пресбирора при конзулатима у Трсту и Франкфурту.

светском рату била је изузетно ангажована на отварању болнице и као болничарка. У иностранству је током рата радила на прикупљању помоћи за окупирану Србију, смештају и школовању избеглих ђака и упознавању европске јавности с приликама у земљи. Као потпредседница *Српског народног женског савеза* имала је значајну улогу у обликовању захтева за приватно-правну, професионалну (једнака примања за исти посао) и политичку еманципацију жена (право гласа). Била је председница *Народног женског савеза Срба, Хрвата и Словенаца* (1923–1925). Учествовала је на конгресима организација међународног женског покрета и била је домаћица конференције *Мале антанте жена* у Београду 1924. године. Ставови Делфе Иванић о еманципацији жена у Србији с временом су се мењали и до краја Првог светског рата били су врло блиски гледиштима савременог међународног феминизма.

Мага Магазиновић (1882–1968) бавила се кореографијом, превођењем, новинарством. Била је међу првим студенткињама Филозофског факултета на Великој школи. Предавала је као класна учитељица у Вишој женској школи. Касније је постала професорка у Првој женској гимназији. Била је прва жена сарадница *Политике* 1905. године. Њено интересовање за савремену игру и плес одвело ју је на даље усавршавање ових вештина у Минхен и Берлин. Са Зором Прицом отворила је Школу за рецитацију, естетичку гимнастику и стране језике 1910. године а потом Школу за ритмику и пластику. Творац је плесног модернизма у Србији. У балканским ратовима била је добровољна болничарка. У међуратном периоду њена каријера је на врхунцу. Ауторка је три монографије посвећене игри.¹³ Заступала је контроверзне политичке идеје. Током студија била је левичарка и Српкиња а потом Југословенка.¹⁴ У Клубу студенткиња, који је основала 1903. године, превела је са колегиницама књигу Елен Кеј¹⁵ *Столеће детета* и расправу Кларе Цеткин¹⁶ *Студенти и социјализам*. У неколико текстова које је објавила током Другог светског рата заговарала је расистичке, проаријевске ставове. Иако није била чланица управа женских организација, била је феминисткиња.

¹³ <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/autorke/marija-maga-magazinovic>

¹⁴ М. Магазиновић, *Мож живот*, 174–175.

¹⁵ Елен Кеј (Ellen Karolina Sofia Key) (1849–1926), утицајна шведска списатељица, јавна радница, педагог и феминисткиња. Њено најпознатије дело *Столеће детета* објављено је 1900.

¹⁶ Клара Цеткин (Clara Zetkin) (1857–1933), немачка политичарка, феминисткиња, до 1917. чланица Немачке социјалдемократске странке а потом оснивач Независне социјалдемократске странке Немачке и посланица у Рајхстагу током Вајмарске републике.

Рукопис Добриле Главинић Кнез-Милојковић *Наше жене* написан је на 800 страна и откуцан је на писаћој машини латиничним писмом.

Милка Свет. Вуловић

**Велики национални радник – заслужна Српкиња,
оснивач друштва „Кнегиња Љубица”, Београдског женског
друштва, Кола српских сестара, Дома ученица и др.,
управитељ Више женске школе у Београду¹⁷**

Још у раној младости, када сам почела да радим на социјално-хуманом пољу у женским установама и друштвима, срела сам се с овом заслужном Српкињом, великом просветно-културном и националном радницом и борцем за слободу свог народа. Иако су нас године делиле, биле смо добре и искрене пријатељице и сарађивале смо у многим београдским женским друштвима.

Милка Вуловић рођена је 14. јануара 1853. године у Остружници крај Београда.¹⁸ Основну школу завршила је у Београду а затим Вишу женску школу са одличним успехом.¹⁹ Постављена је за професора 1869. године и на Вишој женској школи предавала је математику.²⁰ Наставници и ученици су је волели и ценили па је зато 1895. године постављена за управитељицу исте школе.

Више него ико други Милка Вуловић је још пре толико година разумела положај жене у породици, држави и друштву. Она је још тада увидела да жена може да подигне дух код народа и да га уздигне својом поштеностом и искреном сарадњом. Била је светао пример добре жене, врле мајке и одличне Српкиње. Она је један од оснивача *Београдског женског друштва*,²¹ *Кола српских сестара*, *Дома ученица*, *Друштва слепих девојака*, *Друштва*

¹⁷ Од 1895. до 1898. године када је то звање укинато.

¹⁸ Рођена је у породици Матеје Котуровића, земљорадника. Била је удата за Светислава Вуловића, професора гимназије а потом професора историје књижевности јужних Словена на Филозофском факултету Велике школе.

¹⁹ Прва три разреда завршила је у новоподигнутој основној школи у Остружници а потом је прешла на Вишу женску школу у Београду. Jasmina Milanović, „Odbor gospođa kneginja Ljubica (1899–1942)”, *Istorija 20. veka* 1 (2015) 25.

²⁰ Постављена је за помоћницу класне учитељице а 1871. за наставницу математике.

²¹ Званичан назив је *Женско друштво* од 1875. до 1930. када је преименовано у *Београдско женско друштво* (до 1942). Јасмина Милановић, *Женско друштво 1875–1942*, Београд 2021, 9–10.

кнегиња Љубица²² чија је дугогодишња председница и почасна председница све до своје смрти.²³ Била је исто тако чланица управе још и многих других женских и националних удружења. Њеном иницијативом створен је и друштвени Одбор госпођица, први у нашим женским друштвима.²⁴ И ту је Милка Вуловић прва схватила да је потребно младе женске снаге припремати кроз ту школу, како би могле доцније примити на себе и управу друштва. Њеном заслугом Друштво кнегиња Љубица постигло је велики успех.

Сем тога што је Милка Вуловић била социјална и културна радница, она је била невероватно племенита душа и јунак жена наших прошлих дана. Она је увек ишла куражно напред и онда када је њен живот био у опасност. Било је то 1901. године кад је била пребачена преко границе код Препољца и то у колима натовареним сеном, носећи оружје и муницију. Дисала је једва кроз једну цев коју су јој провукли кроз сено. Кад су код границе турски војници пробадали бајонетима да виде има ли шта у сену, она је остала потпуно мирна и непомична.

У години 1905. била су јој поверена врло важна документа да их пренесе преко границе. У Куршумлији се тешко разболела од колере и једва се жива вратила кући, али је ипак успела да документа на одређено место достави. Овде морам да додам колика је била њена оданост друштву и великом задатку његовом, виђено само из једног примера. Једном приликом, када је изненада морала кренути на пут поводом преношења неких звона и икона преко границе, поверила је своју децу најстаријој кћери Загорки, остављајући свега десет динара у кући. Дирљиво се опростила са укућанима, не надајући се да ће се више жива вратити.

Између 1914. и 1915. године нашла се са неколико жена у Штимљу на Косову, када је Дом милосрђа²⁵ још увек био у вароши. У то доба избила је побуна Арнаута.²⁶ Како им је запретила опасност, све жене су прекинуле даљи боравак у Штимљу, само је Милка Вуловић по цену живота остала да заврши послове...

Још 1876. видимо Милку Вуловић на фронту као добровољну болничарку, исто тако и у осталим ослободилачким ратовима.

²² Званичан назив је *Одбор госпођа кнегиња Љубица*.

²³ Била је председница до 1904. године. Ј. Milanović, „Odbor gospođa kneginja Ljubica (1899–1942)”, 27.

²⁴ Председница *Одбора госпођица* била је Савка Суботић. Исто, 29.

²⁵ *Одбор* је уз Цркву Св. архангела Михаила у Штимљу подигао и Дом милосрђа за незбринуте девојке током 1913. и 1914. године.

²⁶ После побуне Албанаца 1913, нова побуна локалног карактера избила је код Суве Реке, у околини Призрена у марту 1914.

Милка Вуловић је била први секретар *Београдског женског друштва*. Њеном заслугом основано је друштво *Кнегиња Љубица* у коме је неуморно и пожртвовано радила и које је имало у целој Србији и јужној Србији велики број пододбора. Њеном заслугом подигнут је Дом милосрђа у Штимљу на Косову, код Урошевца. У домским просторијама налазило се забавиште, основна школа, као и домаћичка школа за сеоску женску омладину. Хиљаде девојака прошло је кроз ову школу која је била овом крају од велике користи. Уз Дом милосрђа подигло је Друштво и цркву у Штимљу на Косову где је Милка Вуловић и сахрањена априла 1928. године.²⁷ Наше жене из Старе и јужне Србије добро познају Милку Вуловић као и њене велике заслуге за Косово. И данас оне посећују њен гроб, као на ходочашће. Оне се диве овој српској жени, диве се Милки Вуловић, која је чак из у оно време далеког Београда хитала у помоћ свом народу у оном крају, да му се нађе у невољи и помогне да сачува своју народност, прадедовску веру и да се просвети.

Делфа Иванић – Мусић

Добровољна болничарка у балканским ратовима, члан главног одбора Међународног женског савеза у Лондону, једна од оснивача, затим секретар, подпредседница и последња председница Кола српских сестара у Београду, новинар и књижевник

После Првог светског рата са Делфом Иванић сарађивала сам више година као члан управе госпођа и као председница *Одбора госпођица Кола српских сестара* у Београду, по повратку са својих студија у Швајцарској. Делфа Иванић при мом првом сусрету с њом оставила је изванредан утисак на мене са њеним финим манирима, са осећањем пуног такта, тако да ни доцнијих година у скоро свакодневној сарадњи са њом, нисам променила мишљење о овој високо културној, просвећеној и паметној жени.

Делфа Иванић је једна од оних жена које су као храбре Српкиње показале велики патриотизам у нашим најтежим данима под Турцима, затим за време Балканског и Првог светског рата. Овде морам да кажем да

²⁷ Године 1929, по њеној жељи. После њене смрти основан је Фонд Милке Вуловић с циљем да се средствима фонда сваке године школује једно дете из јужне Србије. Ј. Milanović, „Odbor gospođa kneginja Ljubica (1899–1942)”, 26.

нису све жене имале о Делфи исто мишљење као ја и да додам: све јавне раднице изложене су критици, па било умесној или неумесној.

Делфа Иванић рођена је у Зети²⁸ 1881. године. Кћи је Дон Ивана Мусића.²⁹ Рано је остала без родитеља па ју је прихватио Михајло Богићевић, председник Београдске општине.³⁰ После Више женске школе 1897. завршила је Учитељску школу са успехом у Београду. Затим ју је Михајло Богићевић послао на даље школовање у Швајцарску.³¹ Нажалост, после годину дана морала је да напусти студије у Швајцарској због смрти свог поочима и да се врати у Београд. То су били тешки дани у њеном животу и после свих незгода и неприлика које је имала, постављена је за учитељицу у Скопљу,³² где се стицајем околности упознала са Иваном Иванићем, који је тада био уредник *Босанске виле* у Скопљу. Том приликом понудио јој је сарадњу с овим листом, коју је она с највећим одушевљењем прихватила. Током ове сарадње боље су се упознали и заволели и нешто доцније венчали у Скопљу. Тада је Иван Иванић био наш конзул у Скопљу. Као публициста и новинар Делфа Иванић је стекла леп глас у Цариграду у доба кад јој је муж био запослен као секретар Српског посланства и уредник *Цариградског гласника* и календара *Голуб*³³ у којим листовима је и Делфа као стални сарадник, сарађивала на чак и свога супруга у његовој одсутности заступала. Исто тако, Делфа је писала и слала чланке *Женском свету*³⁴ и подлистку *Заставе* у Новом Саду, као и листовима који су излазили у Србији. У Цариграду је била члан *Интернационалног књижевног и научног друштва*.

Кад се Делфа 1903. године са својим супругом вратила у Београд, заједно с нашом познатом сликарком Надеждом Петровић основала је *Коло српских сестара*. Једном приликом у разговору с Делфом упитала сам је:

²⁸ У Подгорици.

²⁹ Иван Мусић (1848–1888), католички свештеник, херцеговачки војвода, један од предводника Херцеговачког устанка 1875. Касније је у Београду био преводилац, службеник, полицијски комесар и тумач.

³⁰ Михајло Богићевић (1843–1899), министар грађевина и председник Београдске општине у два мандата. Био је ожењен Катарином Константиновић (1848–1910), коју је мајка Анка Константиновић желела да уда за кнеза Михаила. Катарина је била удовица генерала Миливоја Блазнавца и унука Јеврема и Томаније Обреновић.

³¹ Студирала је хемију у Женеви од 1897. до 1899. године.

³² У Српској женској гимназији у Скопљу предавала је француски језик и биологију.

³³ *Цариградски гласник* су биле српске новине које је покренуо Никодим Савић у Истанбулу објављиване од 1895. до 1909; *Голуб: српски народни календар* излазио је у Скопљу од 1893. до 1912.

³⁴ *Женски свет: орган добротворних задруга Српкиња*, излазио је у Новом Саду од 1886. до 1914. Уредник је био Аркадије Варађанин.

– Како сте дошли на идеју да оснујете *Коло српских сестара*?

– Ево како: почетком 1903. године букнуо је македонски устанак,³⁵ који је дошао као протест тамошњег народа нашег на неправедну управу турску. Турска је брзо угушила устанак на најсвирепији начин. У Србији су се сви ови догађаји пратили с пуно бола и саосећања и тада [је] неколико младих Српкиња из Београда решило да поведе акцију за шиљање помоћи нашем измученом народу на српском југу. Потпомогнуте двојицом наших дугогодишњих националних радника на југу, Браниславом Нушићем и Иваном Иванићем, оне организоваше не само одбор за тренутну помоћ страдалницима, него одлучише да се оснује једно стално друштво Српкиња које ће увек и првенствено водити бригу о нашем живљу на српском југу а по потреби се старати и о другим областима где живи наш поробљени народ. Централа друштва требало је да буде у Београду а по свим већим варошима требало је основати пододборе. И тако смо ето, на Велику госпојину 1903. године на митингу одржаном код Коларца основали патриотско-хумано-културно друштво *Коло српских сестара* с циљем да чува све што је национално и да се стара да се ниједна лепа одлика и тековина нашег народа не изгуби.

– Да ли сте почели одмах с радом у *Колу*?

– Свакако, још исте године подпредседница Мица Добри³⁶ и секретар Надежда Петровић одлазе са знатном помоћи у оделу и новцу на македонска згаришта бодрећи народ да не напушта земљу својих отаца. Сем тога, *Коло* прима на себе бригу о политичким избеглицама, указује потпору оболелим четницима и ствара везе са свим нашим ослобођеним покрајинама а у исто време пригрлило је идеју слободе свег југословенског народа.

– Кад сте основали календар *Вардар*?

– *Коло* је календар *Вардар* основало 1906. године који је носио име реке српског југа.

– Читајући прва правила *Кола* изненадила сам се да сте у њих унели оснивање женског болничарског реда. Зашто?

– Предвиђали смо да ће српски народ само крвљу решити своје национално питање, па у споразуму са Санитетом Министарства војног отворили смо 1906. године тромесечни болничарски курс у граду и у

³⁵ Илиндански устанак је почео 2. августа 1903. у Битољском вилајету против турске власти. Означава уједно почетак борбе политичким и војним средствима за превласт у Македонији између Бугарске, Грчке и Србије, као и отварање Македонског питања међу великим силама.

³⁶ Милица Мица Добри (?–1930), управна чланица *Женског друштва*, деловођа Ђачке трпезе, супруга др Петра Доброг.

хирушком одељењу. Ово је био први болничарски курс после ратова 1876–1878. године. Њега је свршило тада тридесет наших жена и оне су за време ратова учиниле неоцењивих услуга нашој отаџбини.³⁷

– Како је дошло до тога да су чланице *Кола* пошле у рат 1912. године?

– У јесен исте године када је старо и младо пошло да испуни своју дужност, *Коло* се придружило осветницима Косова. Неке наше чланице одлазе с војском на фронт, док друге под опсађено Једрене и Скадар, где се месецима боре са zarazом. Ја сам на пример била једна од првих Српкиња која је неговала наше јунаке под Скадром, затим у Љешу и Охриду. Могу да вам кажем да је у време Првог балканског рата болница нашег *Кола* у Београду била једна од најмодерније уређених болница, јер је располагала великим приходима које су госпође а и ја прикупили од наших грађана и грађанки, па чак и од наших пријатеља из других држава. Кроз ову болницу прошло је тада 1000 рањеника. При изласку из болнице сваки јунак је од *Кола* добио преобуку, гуњ, опанке и мало ситна трошка.

– Чиме се *Коло* бавило у времену између Балканског и Европског рата?

– У то време поклоњена је нарочита пажња организацији новог живота у јужној Србији. По закљученом миру³⁸ наше чланице су обишле унакрст новоослобођене крајеве, однели смо обилну помоћ народу који је страдао од Арнаута, обдарили смо манастире и том приликом основали одборе *Кола* у Охриду, Куманову, Велесу, Кавадару, Скопљу, Приштини и Митровици.

– Како се *Коло* понело у почетку Европског рата?

– У Ултиматуму Аустро-угарској је претходио Европском рату оптужено је међу осталима и *Коло* као установа која руши мир старе Царевине хабсбуршке. *Коло* тада спаљује своју архиву, да нико не би страдао због њега. За време тог рата *Коло* опет води бригу о рањеницима, прибира ствари у земљи и са стране и шаље помоћ у рубљу и оделу армијама, болницама и избеглицама. Лебдећи над српским јунацима, подлежу зарази пегавог тифуса и узорите чланице *Кола*, председница Љубица Луковић,³⁹ као и управне чланице Надежда Петровић, сликарка, и Касија Милетић.⁴⁰

³⁷ До почетка Првог балканског рата у Србији је било обучено 1.500 болничарки.

³⁸ Мировним уговором у Лондону 30. маја 1913. окончан је Први балкански рат а мировним уговором у Букурешту 10. августа 1913. Други балкански рат.

³⁹ Љубица Луковић (1858–1915), учитељица, преводилац, чланица *Женског друштва* од оснивања 1875, потпредседница *Одбора госпођа кнегиња Љубица*, од 1905. председница *Кола српских сестара*. Умрла је у Нишу као болничарка 1915. Постхумно одликована медаљом Флоренс Најтингел.

⁴⁰ Касија Милетић (1875–1915), једна од оснивачица *Кола српских сестара*, добровољна болничарка. У Ваљевској болници, заједно с Надеждом Петровић неговала је рањенике и преминула од тифуса у мају 1915.

– Да ли је *Коло* радило за време 1915. године?

– После катастрофе, мада су многе чланице избегле из отаџбине, одбори *Кола* у земљи су радили анонимно. *Коло* организује трпезе и склоништа за децу и старце, шаље тајно помоћ у заробљеничке логоре, као и у затворе у Београду и Митровици. Још да вам кажем да су у то доба своје родољубље платиле главом наше заслужне чланице: Милева Шкрљић, Даринка Берић и Софија Јевремовић.

– Чиме су се бавиле оне наше чланице из *Кола* које су успеле да изађу из наше заробљене земље?

– Оне су са осталим Српкињама учествовале у свим одборима који су указивали помоћ нашим избеглицама, оболелим војницима и ђацима. Одмах после ослобођења в.д. председнице, Мирка Грујић⁴¹ хита у отаџбину где организује помоћ интернираним породицама које се враћају кућама. По њеном предлогу 6. марта 1919. године отвара се Инвалидски дом *Кола српских сестара*⁴² где су примани сви сиромашни инвалиди. *Тај дом који је одржаван три године пружило је склониште за 4800 наших осакаћених бораца.*

– Ко је још помогао *Коло* после рата?

– После рата *Коло* је добило огромне своте новца од својих великих добротвора из Америке који су тамо прикупили новац и послали га *Колу*, гђа Мабел Грујић⁴³ и Јелена Лозанић⁴⁴ и зато је *Коло* било у стању да даје сталну месечну помоћ за 3500 ратне сирочади и од тога је оденуло 16000 сиромашних особа. Тако се од разних прилога подигао и Дом кола српских сестара у Франкопановој улици бр. 11 са интернатом за девојчице.⁴⁵

– Које је године *Коло* прослављало своју 25-годишњицу рада?

– Баш у новом Дому који је том приликом био и освећен 28. октобра 1923. У њему *Коло* издржава 30 својих питомица.

⁴¹ Мирка Грујић (1869–1940), кћи Јеврема Грујића, добровољна болничарка, председница *Кола српских сестара* 1918. и почасна дама краљице Марије Карађорђевић.

⁴² Године 1919. у Делиградској улици у Београду.

⁴³ Мабел Грујић (Mabel Dunlop Gordon) (1881–1956), велика српска добротворка, добровољна медицинска сестра у Србији током Првог светског рата, удата за дипломату Славка Грујића. Jasmina Milanović, „Mabel Grujić i Delfa Ivanić dobročiniteljke srpskog naroda”, *Istorija XX veka* 1 (2014) 12–15.

⁴⁴ Јелена Лозанић Фротингхам (1885–1972), секретар *Српског народног женског савеза* од 1910, учесница конгреса Међународног женског савета у Стокхолму 1911, болничарка у балканским ратовима, представница Црвеног крста Краљевине Србије у Америци у време Првог светског рата, чланица *Кола српских сестара*, феминисткиња. Била је удата за Џона Фротингхама, великог српског добротвора.

⁴⁵ У Ресавској улици у Београду 1922. године.

– Кад је основана *Једнота словенских жена*⁴⁶ у Београду?

– *Једнота словенских жена* основана је у Прагу 1929. године и одмах су по оснивању тражиле нашу сарадњу. *Коло* се одмах својим радом показало као значајан фактор за спровођење словенске идеологије. Први конгрес *Једноте* одржан је у Прагу 1930, у Варшави 1931. а 1933. у Београду. Присуствовали су делегати из Бугарске, Пољске, Чехословачке и целе Југославије.

Делфа Иванић не само да је обдарен новинар и талентован књижевник, она је и одличан предавач и говорник. Једном приликом као члан *Једноте словенских жена* у свом говору је рекла: „Иако смо близу једни другима по срцу и простору који нас раставља, ипак је наш живот различит услед других прилика и услова под којима живимо. Зато је корисно да се једни с другима што чешће виђамо, да би се боље упознали, зближили и заволели...”.

Делфа Иванић је и велики пацифиста. У једном предавању на Коларчевом универзитету између осталог она каже: „Људи су били творци ратова, једни освајачких, други одбрамбених. Жене треба да своје снаге заложу да завлада мир у свету, али мир частан и праведан у коме неће бити ни ослободилаца ни побеђених, ни угњетача, ни потлачених. На раду за остваривање ове идеје *Коло српских сестара* унеће, као и у сав свој досадашњи рад, лојалност, савесност и пожртвовање доброга борца за ову идеју.”

Делфа Иванић пропутовала је са својим супругом целу Европу. На разним интернационалним и феминистичким конгресима узимала је видно учешће као Српкиња. Исто тако била је и редован члан новинарског одељења главне управе *Међународног женског савеза* у Лондону.⁴⁷

Умрла је у Београду 197[2].

Е сад још нешто да додам на овај мој разговор с Делфом Иванић који сам имала више пута. Године 1945, после рата, позвала ме Делфа Иванић, последња председница *Кола српских сестара*, да дођем код ње у стан у Душановој улици на разговор, што сам ја и учинила. Пошто смо једно време разговарале о свему и свачему рекла ми је зашто ме је позвала: „Хтела сам овом приликом да вам се извиним за овај неспоразум за време наше окупације под Немцима поводом организације наших женских

⁴⁶ *Једнота (Јединство) словенских жена* наставило је традиције свесловенског женског организовања пре Првог светског рата када је у Прагу приређена изложба и отворен конгрес словенских жена 1908. године. Делфа Иванић је представљала Србију на овом конгресу.

⁴⁷ *Српски народни женски савез* постао је члан Међународног женског савета (International Council of Women) 1911. Делфа Иванић је била чланица Комитета за новинарство.

друштва што су тада Немци од нас захтевали.⁴⁸Жао ми је што ја, па ни остале наше госпође нисмо схватиле тадашњу ситуацију, па су првобитно одбиле реорганизацију женских друштава. Тек много доцније председник владе, Генерал Милан Недић уверио нас је да сте ви били у праву и ја вам се као старија у име своје и осталих госпођа захваљујем за све што сте за нас учинили и несебично се жртвовали, ћутећи и не обазирјући се на сва оговарања и клевете наших жена.”

На шта сам ја одговорила: „Ја вас, госпођо Иванић, и ваш дугогодишњи рад необично много ценим и поштујем – ви сте велика и заслужна жена и велика Српкиња која се знала перфектно снаћи са Турцима, али нажалост не и под немачком окупацијом, што сте ми и сами признали. Кад ми је Вера Пешић,⁴⁹ која нас је појединачно позвала на организацију женских друштава саопштила да ако на то не пристанемо, да ће жене из женских друштава бити послате у Немачку у заробљенички логор и да ће Немци узети сву имовину друштава, онда сам ја прихватила реорганизацију женских друштава, да се то не би догодило. Али сам зато са организацијом друштва одговлачила све до самог свршетка рата. За мене је ова изјава ваше захвалности велика част и сатисфакција.”

После тога, срдечно и пријатељски смо се растале а ја сам је више пута посећивала до њене смрти 14. августа 1972. године (а сахрањена је 16. августа 1972).

Професор Мага Магазиновић (децембар 1935)

Новинар, преводилац, школа за ритмику и пластику Маге Магазиновић основана у Београду 1910. године

Биле смо добре пријатељице и често смо се сусретале на свим нашим друштвеним приредбама. И тако сам је једном приликом замолила да ми

⁴⁸ Окупационе власти су захтевале укидање постојећих женских удружења крајем 1941. Предложили су њихову реорганизацију. Делфа Иванић се супротставила овом предлогу и, иако је било и другачијих ставова, *Коло српских сестара* је престало да постоји 1942. године. Ана Столић, „Стенографске белешке о раду Кола српских сестара”, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, Нова серија XLII (2021) 157–177.

⁴⁹ Вера Пешић (1919–1944), контроверзна службеница Шестог одељења београдске полиције током немачке окупације, вишеструки обавештајцац. Стрелили су је четници у мају 1944.

да податке о ритмичким и пластичким играма код нас. Врло радо ми је одговорила, али је одмах истакла:

– Немојте мислити да је било лако отворити Школу за ритмику и пластику код нас. Дуго ми је требало трчања ту и тамо док се није нашао један слободоуман и увиђаван министар просвете, Јаша Продановић,⁵⁰ који је најзад одобрио оснивање ове моје школе у Београду 1910. године. Али, то није било све. У почетку родитељи своју децу, као и одрасле девојке, давали су врло тешко код мене у школу. Тек последњих десет година направљен је у томе велики напредак. Данас се много више води рачуна о лепом и хармонички развијеном телу.

– Какав је био задатак ове ваше школе?

– Задатак је био неговање уметничких игара новог стила: Р. Лабана,⁵¹ Мери Вигман⁵² и наш властити, на народној основи. Нарочито обрађујем наше српске народне мотиве. Досада сам обрадила нешто преко петнаест наших кола. Обрадила сам и неке наше песме са игром, као Смрт мајке Југовића, пасторалу Јелисавета, Косовску битку, Косовску девојку и др.

– Колико је ђака прошло до данас кроз ову вашу школу?

– За ових двадесет и три године од када је школа основана прошло је око хиљаду ђака. Наставнички одсек ове школе свршила је Ана Талетић⁵³ која је затим отворила сличну школу у Загребу. Курсеве из ритмичких и пластичних игара држи у Новом Саду Марија Костић, Марија Цветичанин-Миховић одржавала је курсеве из ритмичких игара у Земуну. Обе су оне свршиле моју школу у Београду. Иста оваква школа отвориће се и у Скопљу.

– Зашто ваше ученице не сарађују на балету нашег Народног позоришта?

– Морам да признам да ђаке моје школе Народно позориште није хтело да ангажује. Ја ћу ове године извести Валпургијску ноћ у мојој оригиналној концепцији, уз музику Хектора Берлиоза. Моја школа даје сваке године јавни испит како би се видео постигнут успех и напредак у извођењу ритмичких и пластичних игара.

⁵⁰ Јаша Продановић (1867–1948), политичар и књижевни критичар, уредник Српског књижевног гласника, народни посланик, министар народне привреде и потпредседник Владе ФНРЈ за Србију.

⁵¹ Рудолф фон Лабан (1879–1958), теоретичар плеса, пионир модерног плеса у Европи, аристократа, педагог и кореограф.

⁵² Мери Вигман (Mary Wigman) (1886–1973), немачка плесачица и кореограф, пионир експресионистичког плеса и плесне терапије.

⁵³ Ана Малетић, ученица Рудолфа Лабана и Маге Магазиновић. Отворила је плесну школу у Загребу 1932. године.

Ученице школе Маге Магазиновић често током године учествују са својом игром на приредбама разних хуманих друштава, тако да сам јој и овом приликом изјавила нашу дубоку захвалност на добровољном суделовању.

– Колико ми је познато, ви сте били и прва жена новинар у *Политици*?

– Да, и прва сам жена у Народној библиотеци⁵⁴ само сам тамо остала кратко време. Познавала сам се добро са Костом Луковићем,⁵⁵ те сам му понудила да штампа један мој текст *Образовање женскиња у Србији*. Тадашњем директору *Политике* Владиславу Рибникару чланак се веома допао и штампан је као уводни чланак. И тако сам примљена као сарадник *Политике* 1905. године. Уређивала сам рубрику *Женски свет* и писала фелтоне. Године 1906. постављена сам за професора Прве женске гимназије у Београду и предавала сам филозофију, немачки и српски језик.

Мага Магазиновић је била професор све до 1941. године када је пензионисана.

Мага Магазиновић рођена је у Ужицу 1882. године где је завршила основну школу и гимназију. Филозофски факултет завршила је на Београдском универзитету. Године 1904. преко зиме запослила се у Вишем васпитном заводу госпођице Сладојевић⁵⁶ у Абацији (Опатији). Једно време је радила као практикант у Народној библиотеци а затим се 1905. године запослила у дневном листу *Политика* као професионални новинар и, колико ми је познато, као прва наша жена професионалац којој је журналистика била позив. Тада је писала за рубрику *Женски свет*, штампани су јој фелтони као и многе песме у прози. Године 1906. постављена је за наставницу у Вишој женској школи и потом у Првој женској гимназији. Професорски испит из филозофије и немачког језика положила је 1908. Немачки језик и историју уметности студирала је на Универзитету у Берлину 1909. и 1910. године а истовремено апсолвирала је један курс у тамошњој глумачкој школи код професора Макса Рајнхарта.⁵⁷ Још као студент интересовала се за позоришну уметност и узимала је учешћа у студентским представама, као и у уметничкој групи

⁵⁴ Радила је као практиканткиња у Народној библиотеци 1905.

⁵⁵ Коста Луковић (1886–1944), новинар, позоришни критичар и управник Српског народног позоришта у Новом Саду 1919.

⁵⁶ Љубица Сладојевић (1864–1944), управница Вишег женског завода за васпитавање девојака у Београду, приватне школе. Магазиновић је с ученицама била на зимовању у Опатији 1904.

⁵⁷ Макс Рајнхарт (Max Reinhardt) (1873–1943), немачки глумац и позоришни редитељ, имао је велики утицај на модерну позоришну режију.

друштва Абрашевић. Бавила се и преводом. Превела је драме *Паланчанин*, *На дну* Максима Горког и *Ко је крив*, једночинку Хенриха Сјенкејевича. У Немачкој посећује још и школу Исидоре Данкан⁵⁸ где је била веома заинтересована реформама физичког и естетског васпитања. После завршених курсева код госпође Ветман⁵⁹ основала је са Зорком Прицом у Београду Школу за рецитацију, стране језике и естетичку гимнастику. Доцније се концентрисала на уметничку гимнастику и о томе је писала више чланака и објавила у *Пијемонту*. У својим предавањима изнела је своје теоријске погледе о ритмичној и пластичној гимнастици – маја 1912. године.⁶⁰ Постигла је велики успех приређеним првим јавним матинеом у Београду.⁶¹

⁵⁸ Исидора Данкан (Isidora Duncan) (1877–1927), америчка плесачица, оснивач модерног плеса, била је удата за Сергеја Јесењина. Магазиновић је тада похађала школу код Елизабете, сестре Исидоре Данкан.

⁵⁹ Минета Вегман (Minetta Wegmann) држала је школу за учење музике кроз ритам тела. Магазиновић је у овој школи похађала летњи семестар 1911.

⁶⁰ Чланци су објављени у *Политици*.

⁶¹ Први јавни матине Школе за рецитацију, естетичку гимнастику и стране језике био је у априлу 1911.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Главинић Кнез-Милојковић, Наше жене, Историјски архив Београда, Фонд породице Главинић, 1119, К 503.2.7, 58. [Dobriła Glavinić Knez-Milojković, Naše žene, Istorijски arhiv Beograda, Fond porodice Glavinić, 1119, К 50 3.3.7, 58]

Литература – Secondary Sources

- Magazinović, Maga, *Moj život*, прир. Jelena Šantić, Beograd 2000.
- Milanović, Jasmina, „Odbor gospođa kneginja Ljubica 1899–1942”, *Istorija 20. veka* 1 (2015) 23–33.
- Milanović, Jasmina, „Mabel Grujić i Delfa Ivanić dobročiniteljke srpskog naroda”, *Istorija 20. veka* 1 (2014) 9–26.
- Popović Filipović Slavica, *Hrabrost između redova. Ani Hristić u Srbiji i vreme odvažnih*, Beograd 2015.
- Главинић Кнез-Милојковић, Добрила, „Наше и стране добровољне болничарке у ратовима за ослобођење”, прир. Ана Стјелја, *Наша прошлост* 16 (2015) 209–216. [Glavinić Knez-Milojković, Dobriła, „Naše i strane dobrovoljne bolničarke u ratovima za oslobođenje”, прир. Ана Стјелја, *Naša prošlost* 16 (2015) 209–216]
- Иванић, Делфа, *Успомене*, прир. Јасмина Милановић, Београд 2012. [Ivanić, Delfa, *Uspomene*, прир. Jasmina Milanović, Beograd 2012]
- Латинчић, Олга, „Др Милан Главинић (Београд 1891 – Београд 1968), архитект, прилози за биографију”, *Наслеђе XVII* (2016) 73–84. [Latinčić, Olga, „Dr Milan Glavinić (Beograd 1891 – 1968) arhitekt, prilozi za biografiju”, *Nasleđe XVII* (2016) 73–84]
- Милановић, Јасмина, *Делфа Иванић*, Београд 2015. [Milanović, Jasmina, *Delfa Ivanić*, Beograd 2015]
- Милановић, Јасмина, *Женско друштво 1875–1942*, Београд 2021. [Milanović Jasmina, *Žensko društvo 1875–1942*, Beograd 2021]
- Обреновић, Виолета, „Главинић Милан Д. К.”, у: *Српски биографски речник 2, В–Г*, Нови Сад 2006, 692. [Obrenović, Violeta, „Glavinić Milan D. K.”, u: *Srpski biografski rečnik 2, V–G*, Novi Sad 2006, 692]
- Столић, Ана, „Између национализма и интернационализма. Српкиње на конгресима организација Међународног женског покрета до Првог светског рата”, *Историјски часопис LXVII* (2018) 309–339. [Stolić, Ana, „Između nacionalizma i internacionalizma. Srпкиnje na kongresima organizacija međunarodnog ženskog pokreta do Prvog svetskog rata”, *Istorijски časopis LXVII* (2018) 309–339]
- Столић, Ана, „Стенографске белешке о раду Кола српских сестара”, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, Нова серија XLII (2021) 157–177. [Stolić, Ana, „Stenografske beleške o radu Kola srpskih sestara”, *Mešovita građa (Miscellanea)*, Nova serija XLII (2021) 157–177]

Ana Stolić

**NAŠE ŽENE
INTERVIEWS AND RECOLLECTIONS OF
DOBRILA GLAVINIĆ KNEZ-MILOJKOVIĆ**

Summary

The research, analysis and interpretation of the history of the women's movement, women's organisations and women's activism in Serbia before the First World War are aggravated due to the absence of source records. The archives of women's associations were mainly destroyed at the start of Serbia's occupation in 1915. This is why the memories of some associations' members are extremely valuable. Among them, the manuscript *Naše žene (Our Women)* by Dobrila Glavinić Knez-Milojković is an important testimony to the most significant and influential women who were active in humanitarian, charity and feminist organisations. Using their biographies, the author tried to compile a comprehensive map of women's activity in the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia). Some texts also include the interviews that Dobrila Glavinić held with them, mainly in the inter-war period. By reading 155 biographies of representatives of the women's movement from 1876 until the Second World War, one can gain insight into the changes in their engagement and, indirectly, into social and political changes. This paper contains the critically edited biographies of three persons: Milka Vulović, Delfa Ivanić and Maga Magazinović. They stood out with their humanitarian, patriotic, emancipatory and professional activities. Vulović and Ivanić were the leading representatives of the largest associations before and after the First World War. Magazinović made significant breakthroughs in her professional career: she was the first journalist and founder of the school of modern dance and rhythmic gymnastics. In terms of the emancipation of women, Dobrila Milojković's interviews with and recollections of these three persons delineate the differences existing in the women's movement concerning the place and role of women in Serbian society and the ways of improving their status.

Чланак примљен: 31.3.2023.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15.6.2023.